

N. PÁL JÓZSEF

Otthonteremtő örökség

TAMÁSI ÁRON: ZENG A MAGOSSÁG; TAMÁSI ÁRON EMLÉKKÖNYV

Jó évtizede csupán annak, hogy az Erdélyről vagy a népi irodalomról való beszéd még a kádári hatalommal való szembenállás önbecsülő illúzióját is megadta az embernek. A tilalmakra és hazugságokra épült rend látványosabb módozata azóta odalett, s bizony az emlékezet alá temetett irodalmi, morális és történelmi értékek arányosabb rendje is szétporladt az újmódi, „mindenestől modernizációsnak” hitt lehetőségek után rohanó (szellemi) emberek fejében. Rossz idő jár hát manapság nemcsak a – látásmódjában javíthatatlanul konzervatívnak, szemléletében veszélyesen nacionalistának ítélt – népi irodalom és mozgalom tradíciójára, de a külhonban rekedt magyarság életlehetőségének, értékteremtésének gondjait etikai problémaként fölelegető szolgálatos emberek gondolataira is. Vigasztaló lehet e nem is mindig jó szándékokkal erősített folyamatban, hogy Tamási Áron életműve talán kevésbé látszik fakulni, de hogy ennek oka az-e, hogy – ellentétben a mozgalom reprezentatív óriásaival, Illyéssel és Németh Lászlóval – őt „nemigen érdemes” támadni, vagy az, hogy a székelység írójának művészetét fogósabb dolog lenne esztétikai halottá „dekonstruálni”, én aligha tudnám eldönteni. Tény, hogy miközben a százesztendő Szabó Pál, Veres Péter vagy Sinka István után – maroknyi tisztelőjén kívül – szinte a kutya sem nagyon ugatott, addig a Tamási-centenárium megemlékezései többnyire tisztességesek voltak, még a televízió is vetett az alkalomra egy-két oldalpillantást. Úgy lehet, amíg az említett alkotók hagyatékának földolgozása megrekedt – kivéve tán Sinkáét, bár az is egyetlen embernek, Medvigy Endrének köszönhető jobbára –, addig Tamási Áronról immáron vagy fél tucat monografikus feldolgozást olvashatunk, sőt körvonalazódni látszik egy olyan könyv is – Bertha Zoltáné –, amely teljes szakmai fegyverzettel és vitathatatlan elméleti fölkészültséggel (meglehet, ezért a közolvasónak kissé „körülményesen”) bizonyíthatja ennek a munkásságnak a ma is megálló esztétikai érvényességét, sőt „modernségét”, ha tetszik.

Külön dicséretes az is, hogy a centenárium – más egyéb kiadványok mellett – két emlékkönyv kiadására is módot adott. Az egyik (*Zeng a magosság* címmel jelent meg, és Tamás Menyhért gondozta) egy sokat ígérő sorozat első darabjaként látott napvilágot, a másik egy – eredeti szakmáját tekintve – „kívülálló”, de eddigi életének nagy részét a Tamási-életmű igézetében cselekvő módon leélt ember (Tasnádi Gábor) odaadó munkáját dicséri. Emlékkönyvek ezek a kiadványok a szó eredeti értelmében, hálatelt megidézés és a szellemi jelenlétre való igény demonstrációjának a termékei. Új szempontokat fölvető műelemzéseket nem adnak, a levelek, a naplórészletek és néhány emlékező írás kivételével már korábbról ismert cikkeket, tanulmányokat olvashatunk, amelyek egybegyűjtve mégis fontosakká válnak. Nem tesznek hozzá szinte semmi „újat” Tamási Áron írói életművének prózapoétikai vagy irodalomtörténeti értelmezéséhez, ellenben súllyal hívják föl a figyelmet a szakirodalom néhány ritkán emlegetett, de alapvető darabjára (ilyen Baránszky-Jób László – mindkét könyvben közölt – esszéje vagy az Illyés Gyulával készült interjú), s minden eddiginél pontosabban és hűségesebben idézik meg azt az egyszerre emberi, szellemi és etikai jelenséget, amit a kötetek hősének a neve szinte jelképként sűrített magába.

Ez a két tisztelő és az embert megidéző gyűjtemény nem is óhajt a tudósi szakértelem látszatában tetszelegni, mindkettőt inkább az ügy iránti morális elkötelezettség vezérli. A két szerkesztő nem is irodalomtörténész, de szellemi és etikai „megérintettségük” éppúgy nyilvánvaló, mint az a tény, hogy számukra az irodalommal való foglalatosság – biztassa a literátori szemléletet bármire is az újmódi idő – soha nem válhat önmagáért való, „immanens” problémává. Tamás Menyhért a bukovinai székelyek leszármazottja és emlékezetének őrzője, róla szólván talán beszélni sem kell a fölvállalt gond

törvényszerűségéről, Tasnádi Gábor pedig – Tamási „végrendeleti kuratóriumának” még az író által kijelölt tagja – szinte gyerekfejjel szegődött afféle fegyverhordozóvá, értékőrző emberré, egy ügy viszonzást nem váró szolgálatosává az író öröksége mellé. Mindketten azt teszik hát, amit Tamási Áron szellemi hagyatékának parancsa megkövetel – ha különböző „gyűjtőmódszerrel” is –: e hagyaték morális, lelkiismereti faktorára teszik a hangsúlyt. Tamás Menyhért gyűjteménye semmit nem árul el verbálisan e kötődésről, a szerkesztő meg sem szólal, a kilenc fejezetbe sorozott, több mint száz (!) közlemény egy virtuális – levelekbe, naplókba, értékelő-köszöntő írásokba, versekbe rejtett – pályaképet ad, a szülőföld megidézésétől az elemző összegzésig. A gyűjtőkör (Ágh István, Kányádi Sándor és Páskándi Géza írása kivételével) nem megy túl az Alföld 1974. decemberi emlékszáman, lényegében mindvégig az *élő személyiség* műve s annak viszonyrendszere, mint önmagán túlmutató példázat, van a középpontban. Tasnádi Gábor emlékkötete ellenben mindössze hat munkát tartalmaz (hetet, ha a Gink Károly fotói elé írt két oldalt is önálló egységnek veszem), meg egy életrajzi kronológiát s egy „kedvcsináló” bibliográfiát. A *Zeng a magosságban* is olvasható Baránszky-Jób- és Szabó Zoltán-tanulmány mellett közli Féja Géza temetési búcsúbeszédét, Kacsó Sándornak a fiatal Tamásiról valló, pár lapos emlékezését, a kötet két legterjedelmesebb közleménye pedig (Tímár Máté emlékező naplóközlése és a szerkesztő részletes vallomása) nyilvánvalóan e kiadvány számára készült. Vita nem lehet, hogy ezt a munkát az írói példával tökéletesen azonosuló, rajongó ember tanúságtételi igyekezete hozta napvilágra. Hiszen amíg Tamás Menyhért mindvégig a háttérben marad, Tímár Máté és Tasnádi Gábor soraiból árad a szeretet, viszonyukat az eszményképhez fennszóval is folyvást megvallják. Írásaikon nyoma sincs az analizáló reflexiónak, a legapróbb tény is közlésre érdemesnek tartják, a könyv hőisével, annak szereptudatával való azonosulás teljességgel kételyek nélküli. Tímár Máté irodalomtörténet-érdekű föladatot végez el, amikor elének tárja Tamási Áron erdélyi naplóinak egy részét, kár, hogy az egyébként hangulatos emlékidézés szövegének „dallama” – a nagy-nagy azonosuló szeretetben és lelkesültségben – néhol modorosra sikerült Tamási-utánpótlásnak, néhol valóságos stílusparódiának tetszik, noha szerzője nyilván nem annak szánta. Tasnádi Gábor is mulhatatlanul fontos adalékokkal tesz gazdagabbá bennünket, amikor az író életének utolsó esztendeit idézi meg a szemtanú hitelével, de emlékezését olvasva az az érzésem: szinte retteg, nehogy valami kimaradjon. Jó azt tudatosítani, hogy Tamási mindig figyelt az arra érdemes emberekre, de talán fölösleges hosszabban elidőzni annál az eseménynél, hogyan *nem találkozott* két újvidéki fiatallal, vagy hogy a számos, közösen elköltött – bizonytalannal emlékezetes – vacsorákon hol és mit is ettek, ittak. Tasnádi számára ezek egy életre meghatározó élmények lehetnek (akárcsak a rengeteg dedikáció) – ha velem estek volna meg, bizonytalannal magam is így érezném –, de ezek többnyire nem irodalomtörténeti tények, s ilyen mennyiségben a világ elé tárva inkább csak „bennfenteskedő” intimitásoknak tetszenek. Kifogásaim zömét ezzel elő is adtam – még az tartozhat ide, hogy ha már egyszer Tamás Menyhért jegyzetek írására is vállalkozott, nem ártott volna sokkal bőkezűbbnek lennie (a levelek háttérének megvilágításában különösen), mert amit segítő információként kapunk, az bizony eléggé vékony, hogy azt ne mondjam, ötletszerűnek tetszik. Ám e fogyatékoknál sokkal fontosabbnak vélem a szellemi és etikai jelenségnek azt a már említett fölfénylő tudatosítását, ami Tamási Áron életműve és annak tanulsága az egyetemes magyarság számára.

Bár az írói munkásságra vonatkozó – korábban is megjelent – szakmai érvényű dolgozatok emlékezetbe emelése sem elhanyagolható (Tamás Menyhért könyvében különösen nem!), ebből a két gyűjteményből mégis az *emberről* tudhatunk meg a legtöbbet. Nem úgy persze, hogy minden eddiginél részletesebb életrajzi adaléksort kapunk (azt is), hanem a kialakult írói szerepnek és világlátásnak arra a *szemléleti egészére* csodálkozhatunk rá, amely a látszólagos tematikai kötöttségben is a művészi teremtés teljességének ígézetében élő és alkotó Tamásinak volt a sajátja. Az életmű megértésének kulcsát ugyanis az adja, hogy az eleve adott és sértetlenül *megőrzött* világszemléleti egészről hogyan fejlődik ki az az egymást fedő-feltételező öntörvényű írói világ és etikai magatartás, amelynek a sokat emlegetett egyedi nyelv és tematikai sajátosság (ti. a székely népélet ábrázolása) nem járulékos érdekessége, egzotikuma volt, hanem elindítója és lényegi hordozója. Aki Tamási Áron leveleit olvassa, az nem csupán azt láthatja be, hogy a szépirói stílus nála mennyire nem valamiféle eltanult művi „rendezettséget” jelentett, hanem azt is, hogy székelysége nem fölcicomázott gög volt, hanem az

állandó – de soha nem mások fölé emelt – viszonyítási pontot jelentő értékalakzat eligazító öntudata, amelyben a kötődés és a nyitottság éppen hogy egymást föltételezik. Mert a szereptudatot Trianon brutális valósága visszavonhatatlanul rögzítette a készülő íróban, ám a látószöveget korántsem zárta be. Tamási életrajzában az Amerikában töltött három esztendő éppúgy szerencsésnek mondható, mint Illyés franciaországi „kitérője”, éppen azért, mert az út a szereptudat és a személyiség kialakulásával egy időben történt, így a gondolati-szemléleti nyitottság „megtanulása” és a feladatvállalás *egyazon folyamatként*, szétszalazhatatlanul determinálódott oly módon, hogy a világra való nyitottság ezután már mindig az elindító élményforrást – mint vállalási kényszert is – erősítette. Aligha lehet véletlen, hogy a tágabban értelmezett népi mozgalomból – Illyés és Szabó Zoltán meg persze Bibó mellett – Tamási Áron az, akit soha nem lehetett vádolni eredendő provincializmussal vagy etnocentrikus elfogultsággal. Amerikából küldött leveleiben nemcsak azt illik észrevenni, hogy a nyílt eszű székely fiatalember mennyire átlátott egy mindent pénzben mérő, öntelten elégedett embermassza képmutató valóságán, hanem azt is, hogy e világban a jellem és a tudat torzító *aránytévesztéseit* ismerte föl minden esetben pontosan azért, mert az ő kialakuló világképének éppen a *megőrzött arányok emberarcú rendje* lett a lényege. Tamási egységes, a stílust, a tájat, a történelmet, az életérzést egybekaroló világfelfogásában saját székelysége olyan őrzött és az alkotásban újjáteremtett *forma* volt, amely nemhogy nem ragasztotta bele a személyt a provinciába vagy az etnográfiaiba, de egyenesen reményt adott a kiürült, elgépiesedett tömegtársadalmak személyiség- és közösségölő világában.

Baránszky-Jób László zseniális esszéje (*A próza költője*), amely a Tamási-értelmezések egyik legkiválóbb darabja, joggal emlegeti föl a lehetséges világirodalmi párhuzamokat Lorcától Jeszenyinig csakúgy, mint Illyés Gyula interjúja, s akkor is igaza van, amikor arról beszél, hogy e költői világtól – amelynek az elkötelezettsége is költői síkon történik – mennyire idegen volt bármifajta szemléleti pesszimizmus vagy dekadencia. A század húszas éveire szétzúllott tizenkilencedik századi világkép törmelékei közül látszott kiutat mutatni ez a régi tisztaságot őrző, emberi töltésű világ, a mese és a csoda azon formájának visszaperlésére apelláló írói attitűd, amelyről Szerb Antal is értekezett a *Hétköznapi és csodákban*, amikor az újjászülető regény „primitív szenzációkészletéről” beszélt, amely az „új szabadság formáit keresi”. Nem a világra készülő újmódi borzalmak elől való gyalorló menekülésnek a segédeszköze volt ez a világot még arányos egységében fölmutató teremtő képzelet, hanem éppen a már meglévő és születő nyavalyákra akart gyógyírt találni. Nemigen ismerek a magyar irodalomban olyan öntörvényű írói világot, amely ily megejtő természetességgel üzent volna hadat mindannak a jelenségegyüttesnek, amit *elidegenedésnek* szokás hívni, s amivel a század filozófiái máig nem nagyon tudnak mit kezdeni. Mert miről szól az *Ábel*, miben rejlik ennek a regénynek az utolérhetetlen varázsa? Az első kötet címe egy népcsoport sorsára utalóan is beszédesen metaforikus, a kis erdőpásztor pedig kacagtatóan elmés dolgokat mond, de a lényeg bizony a világszemléletből kifejlő létezési formában és látásmódban van. Ábel szegény emberként és magyarként is leszorított léthelyzetben kénytelen élni, retteg a természettől, a vadállatoktól, a rablóktól, a hatalmasoktól, humora önmagában igencsak kevés lenne az értékteremtő győzelemhez. Valóban „holtig gyűjti a kedvet az élethez”, esze és életakarata is példás, de az igazi győzelem záloga az őt körülölelő, fojtogató világhoz való emberléptékű viszonyában keresendő. Ábel úgy képes nevet adni minden rettenetnek, hogy látásával a dolgokat éppen a félelmetességüktől fosztja meg. Bárhova szökell is gondolata, az mindig a konkrétumokra csap vissza, szinte magáévá bűvöli azt, ami körülveszi. Amikor például a lőszere azt mondja, hogy „élelmiszer a puska számára”, vagy amikor folyvást megszemélyesíti a természet elemeit (pl. „egy-egy kőrisfa és juharfa kértek engedelmet a növekedésre”), vagy amikor szinte szabad asszociációs módszerrel oldja fel a gondolati vagy helyzeti feszültségeket, valójában a képzelet és a valóság, a konkrét és a képi látás hibátlan egységét állítja helyre. Ábel a „még soha nem láttam” naiv, „primitív” káprázatával tud rácsodálkozni a dolgokra, de úgy, hogy azokat nyomban „ősidőktől ismerőssé” bűvöli, birtokba veszi, mondhatnám, szinte tegeződő viszonyba kerül a rengeteg baljós titkaival. Itt még a fenyegetően tragikus történés is mindig emberi arányokat nyer, a világban való tökéletes *ismerősség* ekként lesz az *otthonosságérzet* előszobája. Ábel minden szavával, minden gesztusával *otthonteremtő* lény anélkül, hogy szónokolna erről; a mesét és a valóságot egybeölelő Tamási-próza így lesz képes hitelesíteni a trilógia végéről ismerős szentenciát.

„Otthon lenni a világban” – ez nem csupán jogi, geográfiai, de létszemléleti formát is takar, az emberi élet arányos rendjét még őrizni tudó állapotot, ahol egy magatartásforma életakaratóban és az otthonteremtésre való, folytonosan megújuló képességében őrzi saját *belső szabadságának* zálogát. Tamási Áron gyermekhőse („a székelység ábrája”) valóban – ahogy Baránszky is írja – „az egység lelkét, a mindenség életét leheli a dolgokba”, önmagával mindig azonos, *autentikus ember* ő, akár a heideggeri értelemben is.

Esztétikai eredmény bizony ez, a Weöres Sándor-i teremtő derű természete villan föl benne (Tamási nagyon szerette a költőt, ezt most Tasnádi Gábor emlékezése is tanúsítja), de látni való az is, hogy e világszemléletben az esztétikum mindig az etikumon át – illetve akként *is* – jelenik meg. Az író életútjának állomásai csakúgy e szerves összefüggés következményei voltak, mint e könyvekben sokat és szeretettel emlegetett, megejtően szép emberi modor és morális következetesség. Számára az a végrendeletben is meghagyott kívánság, hogy ugyanabból a templomból kell temetni, amelyben megkeresztelték, nem az életet lezáró, könnycsalogatóan bombasztikus gesztus volt, hanem a világlátás azon formájához való hűség, amelyben szépségteremtés és kötelesség, egyén és közösség gondja a determináció erejével fonódik össze. Kossuth-díját sem azért osztogatta szét (Kodolányi Jánosnak, Féja Gézának, Kovács Lászlónak), hogy később ezt hálatelten fölemlgesse az utókor, s a forradalom mellé sem azért állt ez az egyáltalán nem forradalmár hevületű ember, mert nem tudott megülni a fenekén. Szerepvállalása (pár nappal egy hosszabb erdélyi utat követően) „az idők gyógyító lázának” idején, majd a *Gond és bitvallás* című írószövegségi „erkölcsi nyilatkozat” annak az *őrző* és tanúságtételi igénynek volt a törvényszerű következménye, amely úgy tudja, hogy az írói szereptudat soha nem függetlenedhet attól a közegtől, amelytől a művészi értékkeremtésre egyedül alkalmas formáját, keretét, végső soron eszméletét nyerte. Tamási felfogásában a függetlenedési törekvés – a gond levetése – ugyanis éppen a kirepítő fészek széttülesztését jelentené, aminek nyomán a személyiség értékkeremtési esélye – és ezzel íróként való létezési joga – is végképp odatesz. Erkölcs és esztétikum egyneműsége mellé e magatartásban kérdőjel sem kerülhet, egyik a másik nélkül nem létezhet, legyen bár szó irodalomról vagy a társadalomra, nemzetre vonatkozó politikai nézetekről.

Aligha lehet véletlen, hogy a köztudalom szerint tőle gyökeresen eltérő alkatú és karakterű Babits Mihállyal olyannyira tisztelték egymást. Babits a „naiv pikareszk”, a népmese megújítójának zsenijét köszöntötte benne, Tamási pedig olyan „örhelynek” látta a Babitsét, ahonnan „nemcsak a magunk számára akar felemelni minket, hanem a világ számára is”. Tudjuk, a háború és az országvesztés infernóját átélő Babits Mihály az írástudók felelősségéről értekezve – szemben a „teremtésesztétikával” – már az öröknek tudott morális értékek *őrzését* látta a művész feladatának, s alighanem ezen etikai következetessége miatt válhatott az életműve igazodási ponttá sokak szemében. Tamási Áron számára a *teremtés* mindig újjáteremtést, a meglévő valóság átköltőiesítését, vagyis *megőrzését* jelentette, nála e két szembeállítható művészetfilozófiai fölfogás soha nem vált széjjel, s így lett látásmódja – egybeölelve valóságot és költőiséget – oly módon koherens, amilyennek szülőfaluját Németh László 1935-ben látta. Ebben a megőrizve újjáteremtő emberi és írói világban test és lélek, föld és ég, mítosz és történelem úgy fonódnak össze, ahogy a humanizmus és a magyarság, az erdélyi és a nemzeti, a szellemi és az (igazságosabban elosztott) anyagi értékek arányos egyensúlyba kerülnek. Tamási ennek lehetőségét szerette volna a történelemtől is kicsikarni, erről beszélt a Vásárhelyi Találkozó elnökeként, és ennek lehetőségében reménykedett 1956-ban is. Ezért aztán semmi csodálni való nincs abban, hogy történelemszemlélete is írói szemléletével egylényegű, s nyilvánvaló, hogy ha azt a társadalomképek nyelvére próbáljuk lefordítani, akkor az a népi írók „harmadikutas” szemléletéhez áll a legközelebb. Nem egy se hús, se hal, önveszélyesen életképtelen illúziókergetés ez persze, ahogyan politológusék szeretik beállítani, hanem egy olyan – ahogyan Bibó István mondta –, az emberi jó szándéokra és erőfeszítésre is építő világkép, amely gyökereiben természetesen morális karakterű, s leginkább egy állandó igényt tart ébren még akkor is, ha e kísérletre soha nem ad lehetőséget és időt a kényszerpályán loholó emberi hatalomvágy. Tamási „harmadikutassága” és elidegenedésellenes életbizalma valójában egy olyan emberléptékű szintézist képvisel, amelyben nemcsak az „erdélyiség és a népiség” egyensúlya élhető át (erről Bertha Zoltán írt egy remek tanulmányt *Transzszilvánizmus és népiség* címmel), hanem az is, hogy esztétikai teremtőerő és az értékek már emlegetett arányos

rendjére apelláló morális – ha tetszik: sorsvállaló – írói magatartás nem zárja ki egymást még az ezredfordulón sem.

Talán csak a realitásokon túli világot is bejáró Ady volt annyira egy a magyarsággal, mint Tamási a székelységgel, benne „az emberben – ahogy Szabó Zoltán is írta – a tulajdonságoknak és erényeknek ugyanaz a szövete volt meg, mint a műben”, világa része volt még az elveszített „ős egységnek”, miközben egy népcsoport, egy táj pszichéjét művészetszemlélete struktúrájaként tudta érvényesen kifejezni, akárcsak a ma sokat emlegetett dél-amerikai modernnek (erről meg Baránszky-Jób László szolt, más összefüggésben). Ha Ady nyelvi leleményeiben, művészi látomásaiban a magyarság mitológiáját teremtette újjá, akkor Tamási a székelységét formálta esztétikumká, bizonyítván azt is, hogy a világ – a minden értéket relativizáló hókuszpókuszok ellenére – sohasem lehet abszurd. Ez a javíthatatlanul életpárti magatartás – amely előtt meg kell hogy hökkenjen egy pillanatra bármely, posztmodern fölfogással megizmosított kételkedő – azt is üzeni, hogy esztétika és etika faktora nem fordítható szembe egymással, s hogy értéket teremteni *csak* a nemzet szellemi és morális tradícióinak felrúgásával, az arról való erőszakolt leszakadással nem lehetséges. Nem lett, sorsa miatt nem is lehetett Tamási Áron világirodalmi rangú alkotó, de az *Ábel* meg egy kötetnyi novella az élet tiszteletének és az otthontudatnak ezt a vigasztaló intimitását tanúsítja egyetemesen és minden időben, s tán – mint e két emlékező kötet is bizonyosság rá – egyelőre eltáposhatatlanul. (*Nap Kiadó, 1997; Trezor Kiadó, 1997*)